

Copyright & Creative Commons:

The copyright of articles published in the *Journal of Legal Research* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.

Structural Rights: Strengthening the State and Empowering Citizens (With Brief Reference to Iran)

Jafar Shafiee Sardasht^{1*}, Ahmad Khosravi²

Abstract

Two approaches to rights may be distinguished. The traditional approach regards the individual as the subject of protection against the state and assumes that rights and freedoms are better secured by limiting state power. A more recent approach extends this perspective by recognizing that strengthening certain governmental institutions may also help protect human rights. Accordingly, a distinction can be drawn between rights secured by restricting state power and those realized through the establishment of governmental structures and the conferral of powers on state institutions. The latter, known as structural rights, lie at the intersection of rights and institutional structures, and their effective exercise depends on the existence of appropriate governmental arrangements. Employing a descriptive-analytical method, this article examines how structural rights operate by considering their two defining elements: rights and structure. The findings indicate that structural rights can strengthen governmental institutions and enhance the legitimacy of state action while empowering citizens. Unlike the traditional approach, which places rights and state power in opposition, this perspective suggests that institutional development and the conferral of governmental powers can serve to protect rights. Structural rights, most of which are already recognized rights, may encourage public authorities to strengthen rights protection through the establishment of complementary institutions. By empowering citizens, they may also contribute to the legitimacy and institutional capacity of the state.

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research and Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.476479.2741

Received:
1 August 2024

Accepted:
7 October 2024

Published:
6 September 2026

1. (*Corresponding Author) Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Email: jshafiee@ferdowsi.um.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran.

Email: a.khosravi@birjand.ac.ir

Keywords: Constitutional Law; Structural Rights; Strengthening the State; Individual Rights; Citizen Empowerment.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author Contributions:

Jafar Shafiee Sardasht: Conceptualization, Methodology, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision, Project Administration.

Ahmad Khosravi: Conceptualization, Methodology, Investigation, Resources, Writing - Original Draft.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Shafiee Sardasht, Jafar & Ahmad Khosravi. (2026). Structural Rights: Strengthening the State and Empowering Citizens (With Brief Reference to Iran). *Journal of Legal Research*, 25(66), 59-91.

Extended Abstract

The classical approach to rights tends to place rights and state power in opposition, on the assumption that rights and freedoms are better protected when governmental power is restricted. A more recent approach, however, recognizes that certain rights may be secured not only by limiting state power but also by establishing institutions and conferring powers on governmental bodies. These rights, commonly referred to as structural rights, are those whose effective protection and exercise depend on the existence of appropriate governmental structures. In other words, individuals may be able to enjoy certain rights only when the state possesses the institutional capacity necessary to give effect to them. Constitutional provisions are generally divided into two categories. Some are structural in nature, establishing and organizing the principal institutions of government through arrangements such as federalism, the separation of powers, and checks and balances. Others concern individual rights, restricting governmental power and protecting individuals against its exercise. Despite this conceptual distinction, constitutional scholars have increasingly recognized the relationship between institutional structures and rights, particularly the possibility that governmental structures may contribute to the protection of rights and freedoms. From this perspective, creating governmental powers and strengthening institutional arrangements may, in certain circumstances, offer an alternative to restricting state power as a means of protecting rights. The effective realization of some rights requires the establishment of new governmental institutions or the strengthening of existing ones, which may ultimately enhance citizens' ability to exercise those rights. This raises two central questions: Are there rights that produce direct structural effects, and how can such rights simultaneously strengthen state institutions and protect citizens? Structural rights provide a possible answer, as they may empower citizens while contributing to the development and strengthening of governmental institutions. Employing a descriptive-analytical method, this article examines the concept and operation of structural rights and explores their implications for the relationship between individual rights and state power. This approach offers a means of reconciling rights with governmental authority and challenges the assumption that the two must necessarily be in conflict. By requiring the establishment of appropriate governmental structures, structural rights may improve the protection of human rights while also contributing to the legitimacy of state power. The protection of citizens' rights is among the central objectives of democratic constitutional systems, and institutional arrangements that secure those rights may provide an additional basis for governmental legitimacy. Recognizing the relationship between structure and rights, some constitutional scholars have argued that institutional arrangements can serve as instruments for protecting individual rights and freedoms. The concept of structural rights, which combines elements traditionally associated with rights and governmental structures, challenges the conventional division between these two categories and reveals a dimension of constitutional law that has received relatively little attention. This perspective seeks to bridge the conceptual gap between rights and structure by demonstrating that certain rights, much like structural constitutional provisions, can create, distribute, and strengthen governmental powers. Contrary to the conventional understanding that rights exist primarily to limit governmental institutions, structural

rights may expand legislative and executive powers, extend the scope of judicial review, and provide a basis for establishing complementary institutions that support the exercise and protection of rights. Under this approach, the realization of certain rights depends on the existence of institutional arrangements within the state. The right to vote, for example, is exercised by individuals but presupposes an extensive framework of governmental and non-governmental institutions and actors, including electoral bodies, candidates, vote-counting mechanisms, political parties, electoral constituencies, and legislatures. In such cases, rights and institutional structures cannot be separated, since the institutional framework forms an integral part of the right itself. Structural rights may therefore be understood as combining rights-conferring norms with structural constitutional provisions. Viewed from the perspective of individual rights, they empower citizens to participate in the affairs of the state and society. Viewed from an institutional perspective, the structures established to secure these rights may also strengthen governmental capacity and contribute to the legitimacy of state power. Structural rights thus possess a self-reinforcing character while also serving to confer authority, distribute powers, and facilitate institution-building. Among the most significant examples are the right to vote and participate in elections, the right of access to an independent and impartial court, and the freedoms of assembly and association. These rights illustrate how the effective protection of individual freedoms may depend on the establishment and maintenance of institutional structures. The study concludes that structural rights offer a framework for understanding the complementary relationship between rights and governmental power. Rather than treating the restriction of state power as the sole means of protecting individual rights, this approach demonstrates how strengthening appropriate institutions may simultaneously enhance citizens' ability to exercise their rights and reinforce the capacity and legitimacy of the state.

حق‌های ساختاری: ابزاری برای تقویت دولت و توانمندسازی شهروندان (با نگاهی گذرا به ایران)

جعفر شفیعی سردهشت^۱، احمد خسروی^۲

چکیده

دو رویکرد نسبت به حق‌ها وجود دارد. در رویکرد سنتی به حق‌ها، فرد هدف حمایت در برابر دولت است و هرچه قدرت دولت بیشتر محدود شود، حق‌ها و آزادی‌ها بیشتر تضمین می‌شوند. در رویکرد جدید، این محدوده توسعه یافته و تقویت برخی ساختارهای دولتی نیز به‌عنوان ابزاری برای تضمین حقوق بشر مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس، می‌توان میان حق‌هایی که از طریق محدودسازی قدرت دولت تضمین می‌شوند و حق‌هایی که از طریق ایجاد ساختارهای حکومتی و صلاحیت‌بخشی به نهادهای دولت تحقق می‌یابند، تمایز قائل شد. دسته اخیر، «حق‌های ساختاری» نامیده می‌شوند که در محل تلاقی ساختار و حق قرار دارند و تحقق آنها مستلزم ایجاد ساختارهایی در بدنه حکومت است. پژوهش حاضر با بررسی دو شاخصه «حق» و «ساختار» و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، نحوه عملکرد حق‌های ساختاری را بررسی می‌کند. حق‌های ساختاری از طریق ایجاد و تقویت ساختار در بدنه دولت، ضمن توانمندسازی حکومت و ایجاد زمینه مشروعیت‌بخشی به اعمال آن، به توانمندسازی شهروندان نیز کمک می‌کنند. بر این اساس، برخلاف نگرش سنتی که حق را در مقابل قدرت قرار می‌دهد، در رویکرد مبتنی بر حق‌های ساختاری، ایجاد ساختار و تقویت قدرت می‌تواند در خدمت تضمین حق‌ها قرار گیرد. حق‌های ساختاری، که عمدتاً از حق‌های شناخته‌شده‌اند، با ایجاد

پژوهش‌کده حقوق

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2024.476479.2741

تاریخ دریافت:
۱۱ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:
۱۶ مهر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:
۱۵ شهریور ۱۴۰۵

۱. (*نویسنده مسئول) استادیار، گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

Email: jshafiee@ferdowsi.um.ac.ir

۲. استادیار، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

Email: a.khosravi@birjand.ac.ir

ساختارهای مکمل در نهادهای فرمانروا، می‌توانند انگیزه دولتمردان برای حمایت از این حق‌ها را تقویت کرده و از طریق توانمندسازی شهروندان، به ارتقای مشروعیت حکومت کمک کنند.

کلیدواژه‌ها: قانون اساسی، حق‌های ساختاری، تقویت دولت، حق‌های فردی، توانمندسازی شهروندان.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

جعفر شفیعی سردشت: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.
احمد خسروی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

شفیعی سردشت، جعفر و احمد خسروی. (۱۴۰۵). حق‌های ساختاری: ابزاری برای تقویت دولت و توانمندسازی شهروندان (با نگاهی گذرا به ایران). مجله پژوهشهای حقوقی، ۲۵(۶۶)، ۵۹-۹۱.

مقدمه

امروزه نهاد حق بر درک ما از اینکه چه اعمالی مجاز و کدام تأسیس‌ها عادلانه هستند، سیطره داشته و شکل حکومت و محتوای قوانین را سازمان‌دهی می‌کند. پذیرش مجموعه‌ای از حق‌ها به معنای تأیید توزیع آزادی و اختیار و همچنین پشتیبانی از این دیدگاه خاص است که چه چیزی ممکن است انجام شود یا بایدونباید انجام شود (Wenar & Cruft, 2025). یکی از مهم‌ترین اصول حاکم بر دولت - ملت‌های مردم‌سالار کنونی، شناسایی حق و آزادی برای شهروندان است. وقتی از حق یک فرد سخن می‌گوییم بدین معنا است که نظام حقوقی برای آن فرد موقعیت ویژه و ممتازی قائل شده است (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۰: ۴۲). حق در رابطه با سایر افراد در اجتماع معنی پیدا می‌کند. وجود اجتماع نیز به سهم خود به تزامم میان حق‌های افراد با یکدیگر انجامیده، تا آنجا که افراد و گروه‌ها برای حفظ حقوق خود و استفاده حداکثری از آن در برابر یکدیگر صف‌آرایی می‌کنند. به همین خاطر برای حفظ حیات اجتماعی، اندیشه محدودیت قلمرو حق‌ها و آزادی‌های افراد و به دنبال آن شکل‌گیری قدرتی عمومی بنام قدرت سیاسی برای تضمین این حق‌ها در مقابل سایرین مطرح شد؛ اما از آنجا که به گفته لرد آکتن^۱، قدرت فساد می‌آورد و قدرت مطلق فساد مطلق (قاضی شریعت‌پناهی، ۱۳۸۳: ۱۶۱)، همواره امکان تضییع حق‌ها و آزادی‌های افراد توسط همین قدرت وجود دارد؛ بنابراین بشر همت گمارده با ابزار قانون به‌عنوان یک عنصر تعادل‌بخش بین قدرت و حق، قدرت را محدود کرده و از حق‌های افراد دفاع کند. زین سبب اسنادی در قالب منشورها و اعلامیه‌های حقوق و امروزه در کسوت قوانین اساسی ظهور یافته تا از حقوق افراد در مقابل قدرت حکومت محافظت کند. البته در این بین، قانون اساسی با در برگرفتن اصول ساختاری و اصول مربوط به حق‌ها نقشی بی‌بدیل ایفا می‌کند. توضیح اینکه برخی اصول قانون اساسی از نظر ماهوی ساختاری هستند، یعنی نهادهای اصلی حکومت را تأسیس و تقویت می‌کنند، مانند اصول مربوط به فدرالیسم، تفکیک قوا، مهار و تعادل و امثال آن. برخی دیگر مربوط به حق‌ها هستند، یعنی قدرت حکومت را در مواجهه با افراد، محدود و از حقوق آنها دفاع می‌کنند. با وجود این تفاوت ماهوی، اندیشمندان به رابطه میان ساختار و حق پی برده و در این اندیشه‌اند که چگونه ممکن است ساختار به تقویت حق‌ها و آزادی‌ها منجر شود. وانگهی صرف بیان حق‌های فردی نمی‌تواند تضمین مناسبی در مقابل سوءاستفاده اکثریت باشد، لذا در این نگرش جدید، می‌توان بجای تحدید قدرت با ایجاد صلاحیت و تقویت ساختارهای حکومت از حق‌ها و آزادی‌ها حمایت کرد. به این معنا که تضمین برخی حق‌ها نیازمند ایجاد ساختارهای جدید در حکومت و یا تقویت ساختارهای موجود است

1. Lord Acton

که در نهایت توانمندسازی شهروندان را به ارمغان می‌آورد.

با توجه به آنچه ذکر شد، مسئله اصلی پژوهش پیش رو گشودن جنبه دیگری از مباحث مرتبط با نهاد حق یعنی معرفی و تبیین مفهوم حق‌های ساختاری است. به این منظور ابتدا دوگانه ساختار - حق را مطرح کرده، سپس با تبیین مفهوم حق‌های ساختاری، نقش و اهمیت آنها را در صلاحیت‌زایی و نهادسازی و به دنبال آن توانمندسازی شهروندان از نظر خواهیم گذراند.

درخصوص پیشینه اصطلاح حق‌های ساختاری، باید گفت اگرچه تاکنون اندیشمندان متعددی درخصوص حق‌های بشری قلم‌فرسایی کرده و در آثار خود به تعریف، مبانی، ماهیت، محتوا و جایگاه حق‌ها پرداخته‌اند، اما درخصوص مفهوم حق‌های ساختاری یا به تعبیری درباره نگاه ساختاری به ابزار حق، نه تنها در منابع خارجی منابع زیادی در دسترس نیست و صرفاً محققان معدودی که در این موجز به آنها اشاره شده است، به ابداع و نوگستری در این باره همت گمارده‌اند، بلکه در منابع مرتبط فارسی نیز مطلبی درباره حق‌های ساختاری وجود ندارد.

۱- دوگانه ساختار - حق^۲

نظریه رایج حقوق اساسی میان ساختار قانون اساسی و حق‌های مندرج در قانون اساسی قائل به دوگانگی شده است. اندیشه مرسوم حاکی از این است که برخی مقررات قانون اساسی ماهیت ساختاری دارند، زیرا نهادهای اساسی دولت را ایجاد می‌کنند و به آنها صلاحیت می‌بخشند (مانند سه اصل اول قانون اساسی ایالات متحده آمریکا). در مقایسه، سایر مقررات مانند مواردی که در منشورهای حقوق ذکر می‌شود، به دلیل محدود کردن نهادهای حکومتی از اتخاذ سیاست‌های معین و محافظت از افراد، مقررات مربوط به حق‌ها محسوب می‌شوند. بر این اساس به‌طور معمول در قوانین به‌ویژه قانون اساسی به‌مثابه میثاق ملی با دو نوع قاعده حقوقی سروکار داریم؛ **نخست**، قواعد ساختاری که مربوط به ساختار دولت بوده و به تأسیس، تقویت و صلاحیت‌بخشی به نهادهای اساسی حکومت می‌انجامند. ساختار در لغت به معنای «چگونگی ساختمان چیزی، ترتیب اجزا و بخش‌های یک جسم» (معین، ۱۳۷۱: ۹۷۱) و در نظریه حقوق اساسی، در اصطلاح به آن دسته از اصول و مقرراتی اطلاق می‌شود که نهادهای حکومتی را تأسیس و سازمان‌دهی کرده و به آنها صلاحیت و اقتدار اعطا می‌کند؛ بنابراین مقررات مربوط به تفکیک قوا، شکل دولت ملی، نوع حکومت، مهار و تعادل، حدود وظایف و اختیارات قوای سه‌گانه و امثال آن، بخش ساختاری قانون اساسی را شکل داده و در دوگانه ساختار - حق در طرف ساختار قرار می‌گیرند. **دوم**، قواعد مربوط به «حق‌های اعطایی»^۳ که هدف آنها حمایت از

2. Rights-Structure

3. Rights-Conferring Provision

آزادی افراد است. این قواعد با محدود و مهار ساختن قدرت حکومت، از حقوق افراد در مقابل آن حمایت می‌کند. علی‌رغم این تفاوت مفهومی جاافتاده، مدت‌ها است که محققان حقوق اساسی درباره رابطه بین ساختار و حق اندیشیده و در این فکر بوده‌اند که ساختار چگونه می‌تواند از آزادی محافظت کند. «مدیسون»^۴ بر این باور بود که صرف بیان حق‌های فردی برای حفظ آزادی در مقابل سوءاستفاده اکثریت کافی نیست. از این رو از آنها به‌طعنه با عنوان «موانعی کاغذی»^۵ یاد می‌کرد که به‌راحتی می‌توانست توسط مقامات منفعت‌طلب نادیده گرفته شود. در عوض، او به‌منظور جلوگیری از افزایش قدرت نهادهای حکومتی به نفع اجرای حمایت‌های ساختاری استدلال کرد. درواقع قانون اساسی ایالات متحده آمریکا شامل هیچ منشور حقوقی نبود، تا اندازه‌ای به این دلیل که «طراحان فدرالیست»^۶ بر این باور بودند که حمایت‌های ساختاری به تضمین استوارتر و بادوام‌تر آزادی‌های فردی خواهد انجامید. اگرچه در این راستا، اندیشمندان مختلف به دنبال کشف این موضوع بوده و هستند که چگونه ساختار قانون اساسی می‌تواند آزادی‌های فردی را متأثر سازد، اما به‌عکس این موضوع، یعنی تأثیر حقوق و آزادی‌های فردی بر ساختار قانون اساسی، توجهی نشد. از نظر ایشان حق‌های فردی شباهت چندانی به ساختار قانون اساسی نداشت. درنتیجه گفتمان نامتوازی ایجاد شد که به دلالت‌های ساختاری اصول مربوط به حقوق فردی و پیامدهای آن برای نظریه حقوق اساسی اهمیتی نمی‌دهد و با تقسیم اصول قانون اساسی به دو دسته ساختار و حق، فرصت بررسی اینکه چگونه می‌توان آنها را به‌صورت یک کل منسجم و سازگار درآورد، بر باد می‌دهد. در مقابل و با وجود این تفاوت ماهوی میان اصول قانون اساسی، برخی اندیشمندان به رابطه میان ساختار و حق پی برده و بر این باورند که ساختار می‌تواند حامی حقوق و آزادی‌ها باشد. لذا با شناسایی مفهوم حق‌های ساختاری - که دربرگیرنده دوگانه ساختار - حق بوده، نظریه حقوق اساسی را پیچیده می‌کنند و ویژگی کشف‌نشده قانون اساسی هستند - درصدد پر کردن خلأ میان دوگانه مزبور با این استدلال هستند که برخی حق‌ها درست مانند قواعد ساختاری می‌توانند قدرت را ایجاد و یا توزیع و تقویت کنند. لذا برخلاف باور عموم که هدف از تأسیس حق را محدود ساختن نهادهای حکومتی می‌داند، اما اندیشمندان مزبور بر این تفکر استوارند که حق‌ها درست مانند مقررات ساختاری می‌توانند قدرت قوای مقننه و مجریه را افزایش داده، کنترل قضایی را گسترش دهند و زمینه ایجاد نهادهای حامی مکمل را فراهم آورند، حتی اگر در هیچ جای متن قانون اساسی به‌صراحت از آن نهادها یاد نشده باشد. به‌علاوه حق‌های مزبور با تسهیل مشارکت شهروندان

4. Madison

5. Parchment Barriers

6. Federalist Framers

در حکمرانی دموکراتیک و دادن این امکان که به مثابه کنترل‌های ساختاری نهادهای حکومتی عمل کنند، آنها را توانمند می‌سازند؛ بنابراین، حق‌های فردی که واجد پیامدهای ساختاری هستند، از آنچه تصور می‌شود اهمیت فراتری دارند و عناوینی که به مقررات قانون اساسی داده می‌شود در مقایسه با آنچه فرض می‌شود از اهمیت بسیار کمتری برخوردار است (Varol, 2017: 1003-1005).

۲- حق‌های ساختاری: از حق‌های دموکراتیک تا سایر حق‌ها؟

اصطلاح حق‌های ساختاری ناظر به آن دسته از مقررات قانون اساسی است که برای محافظت از ماهیت اساسی حکومت دموکراتیک طراحی شده است. این مقررات قدرت حکومت را محدود، استقلال شهروندان را حفظ و همچنین تضمین می‌کنند که برندگان سیاسی در فرایند دموکراتیک از قدرت خود در راه‌هایی استفاده نمی‌کنند که ساختار دموکراتیک دولت را در درازمدت تضعیف کند و درنهایت در درازمدت رضایت عمومی برای اعمال قدرت سیاسی را تضمین می‌کنند. لذا جزء لاینفک مفهوم شهروندی در یک دموکراسی محسوب می‌شوند (Hessick & Fisher, 2019). به این منظور حق‌های مندرج در قانون اساسی به طرق مختلف از شهروندان در برابر حکومت محافظت می‌کنند. بدیهی‌ترین شیوه، این است که از یک یا چند فرد در برابر اقدامات غیرقانونی حکومت حمایت شود. این حقوق فردی بدون شک مهم هستند، زیرا از اتونومی^۷ شهروندان محافظت می‌کنند. حفظ این اتونومی برای پرورش جنبه انعطاف‌پذیر و مستقل شهروندی که برای رشد یک دموکراسی ضروری است، امری لازم است؛ بنابراین حق‌های ساختاری هنگامی به میدان می‌آیند که لازم باشد در برابر رفتار غیرقانونی حکومت از ساختار دموکراتیک حافظت شود. در نگاه اول، این برداشت از حق‌های سیاسی شاید فقط شامل حقوق سیاسی محدودی باشد، اما این حق‌ها به همان اندازه که برای حمایت از حکومت (حداقل نوع خاصی از حکومت) و همه شهروندان آن حائز اهمیت است، برای حفظ حقوق فردی شهروندان آن حکومت نیز اهمیت دارد. لذا هدف از مقوله حق‌های ساختاری اساساً حفظ مشروعیت دموکراتیک یک حکومت از طریق جلوگیری از تجاوز آن به استقلال شخصی و سیاسی شهروندانش است که طیف وسیعی از حق‌ها از جمله آزادی مذهب، بیان، تجمع مسالمت‌آمیز، حق دادخواهی، حق بر اطلاعات، دادرسی منصفانه، حریم خصوصی و ... را در برمی‌گیرد (Gey, 2009: 1-6).

بر اساس نظریه حق‌های ساختاری، مشارکت افراد امری مهم و حیاتی است (در اینجا تأکید بر حق است)، اما همین افراد در یک چهارچوب نهادی مشارکت می‌کنند که توسط روابط قدرت شکل گرفته است (در اینجا تأکید بر ساختار است). لذا حق‌ها در خلأ به وجود نمی‌آیند، بلکه

درون یک بافت خاص سیاسی، نهادی و اجتماعی اجرا می‌شوند. اگرچه نظریه حق‌های ساختاری را می‌توان نسبت به بسیاری از انواع حق‌ها اعمال کرد، اما درخصوص حق‌های دموکراتیک برجستگی خاصی دارد. برای نمونه حق بر رأی، اگرچه توسط افراد اعمال می‌شود، اما مستلزم پیش‌بینی طیف وسیعی از نهادها و بازیگران حکومتی و غیرحکومتی از جمله انتخابات، نامزدها، سازکارهای شمارش آرا، احزاب سیاسی، حوزه‌های انتخابیه، قوه مقننه و غیره است (Dawood, 2022: 54). درمقابل، سایر حقوق فردی مانند حق آزادی برای افراد وجود دارد که به وجود چهارچوب نهادی قبلی وابسته نیست؛ بنابراین نظریه حق‌های ساختاری، راه جدیدی برای توضیح ابعاد فردی و نهادی حقوق دموکراتیک ارائه می‌کند. در این دیدگاه، حقوق و ساختار متمایز نیست. درعوض ساختار در همان تعریف حق گنجانده شده است. یک حق ساختاری تنها زمانی قابل درک است که زیرساخت نهاد بزرگ‌تری را که حق در آن اعمال می‌شود، در نظر گرفته شود. حق‌های ساختاری تنها بر روابط بین افراد تمرکز نمی‌کند، بلکه همچنین به تعاملات بین افراد و مؤسسات و روابط بین مؤسسات تا آنجا توجه می‌کند که این ارتباطات متقابل بر اعمال حق مورد نظر تأثیر می‌گذارد. در نتیجه مفهوم حق‌های ساختاری، راه جایگزینی برای درک ماهیت پیچیده حقوق دموکراتیک ارائه می‌دهد. نظریه حق‌های ساختاری را می‌توان در مورد بسیاری از انواع حقوق فردی به کار برد، اما این نظریه برای حقوق دموکراتیک برجستگی خاصی دارد؛ بنابراین مفهوم حق‌های ساختاری را نه تنها می‌توان درباره حقوق دموکراتیک مانند حق رأی و مشارکت در انتخابات تسری داد، بلکه همچنین می‌تواند شامل حق‌هایی نظیر آزادی بیان و حق بر انجمن باشد (Dawood, 2012).

فهم سنتی از حق‌ها بدین صورت بوده که از «حق - آزادی‌ها»^۸ در برابر دولت ناقض حمایت می‌کند. این دسته از حق‌ها با تقویت تعهدات منفی، مانع مداخله ناروای دولت در حقوق و آزادی‌های شهروندان می‌شوند (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۰: ۶۲). از این رو حقوق بشر از یک سو به مثابه یک سپر از مردم در برابر اعمال حکومت دفاع می‌کند و از سوی دیگر با ایجاد تعهدات ایجابی دولت را ملزم می‌کند تا به‌نحو فعال برای تضمین حقوق افراد، تمهیدات لازم را پیش‌بینی کند. در این رویکرد، حقوق بشر اغلب یک گستره شخصی دارد و به شکل یک رابطه چندسویه میان یک یا چند نفر و حکومت درمی‌آید. در مقایسه، برخی حق‌ها می‌توانند بر نحوه ساختاربندی حکومت اثر بگذارند و موجد تعهدات ساختاری باشند، یعنی با اعمال آنها زمینه تقویت یا تغییر ساختار حکومت فراهم شده و نحوه سازمان‌دهی دستگاه دولت دستخوش تغییر قرار گیرد. این موضوع در جای خود می‌تواند ایجاد نهادهای حکومتی، روش تأسیس و نحوه

ارتباط آنها با سایر ارگان‌های حکومتی را در برگیرد (Leloup, 2020: 3-5).

نظریه سنتی حقوق اساسی میان مقررات ساختاری و مقررات مربوط به حق‌ها به لحاظ مفهومی قائل به تفکیک می‌شود؛ مقررات مربوط به حق‌ها قدرت حکومت را محدود می‌کند و با الزام حکومت به فعل یا ترک فعل خاص، از افراد حمایت می‌کند. در مقایسه، مقررات ساختاری به حکومت اقتدار و صلاحیت می‌بخشد. بر اساس این دوگانگی در بسیاری از قوانین اساسی، اصول مربوط به حقوق در فصلی غیر از فصل مربوط به صلاحیت‌ها و اختیارات نهادهای اساسی گنجانده شده است (فصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). لذا حقوق مندرج در قانون اساسی به لحاظ سنتی در دسته مقررات مربوط به حق‌ها قرار گرفته است. با این حال پرواضح است که برخی حق‌ها می‌توانند به نهادهای حکومتی اختیار داده و یا اختیارات را توزیع کنند و به معنای دقیق کلمه مانند مقررات ساختاری عمل کنند. از این رو حقوق بشر ساختاری، دوگانگی سنتی میان مقررات ساختاری و مقررات مربوط به حق‌ها را از بین می‌برد. حق‌های ساختاری هرچند در زمره اصول قانون اساسی مربوط به حق‌ها قرار می‌گیرند، اما در عین حال واجد ویژگی‌های مقررات ساختاری نیز هستند.^۹ حق بر دادخواهی در یک دادگاه بی‌طرف و مستقل، بهترین نمونه از این دست است. برای نمونه، دادگاه اروپایی حقوق بشر بر این باور است استقلال قضایی مندرج در ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر فی‌نفسه مستلزم این است که دول عضو، ساختار نهادی خود را به نحوی سازمان‌دهی کنند که قوه قضائیه بتواند بدون هیچ‌گونه اعمال فشار یا نفوذ ناروا از جانب قوه مجریه یا مقننه به وظایف خود عمل کند. دادگاه اروپایی، فهرستی از معیارها از جمله

۹. به نظر برخی صاحب‌نظران، حق‌های مندرج در قانون اساسی جزو حقوق بنیادین محسوب می‌شوند، پس چه تفاوتی میان آنها با حق‌های ساختاری وجود دارد؟ باید گفت درخصوص مفهوم و مصادیق حقوق بنیادین، دو رویکرد شکلی و ماهوی وجود دارد و نمی‌توان مصادیق معینی از این حق‌ها را فهرست کرد. در رویکرد شکلی، صرفاً حقوق و آزادی‌های مندرج در قانون اساسی یا مقررات بین‌المللی را - صرف‌نظر از اینکه جزو نسل اول، دوم یا سوم باشند - به‌عنوان حقوق بنیادین می‌شناسند. البته به این اذعان دارند که فهرست این دسته از حق‌ها از کشوری به کشور دیگر می‌تواند متفاوت باشد. اشکال این شکل‌گرایی در این است که اگر قانون اساسی یک حق بنیادین مانند مالکیت را تضمین نکرده باشد، دیگر نمی‌توان آن را بنیادین دانست و برعکس اگر شامل یک حق به لحاظ ماهوی غیربنیادین باشد، باید آن را بنیادین دانست. در رویکرد ماهوی - که به نظر درست‌تر باشد - حقوق بنیادین آن دسته از حق‌هایی هستند که وجود آنها مایه قوام و فقدان آنها باعث از بین رفتن شخص بودن انسان می‌شود، یعنی حقوقی که وجودشان باعث پایداری و نبودشان موجب ازهم‌گسیختگی فردیت انسانی می‌شود (در این رابطه، نک: گرجی ازندریانی، ۱۳۸۳؛ پروین و مغزالدینی، ۱۳۹۸). با توجه به مراتب پیش‌گفته، می‌توان بین حق‌های ساختاری و حقوق بنیادین، نسبت عموم و خصوص من‌وجه قائل شد. به این معنا که لزوماً همه حق‌های ساختاری، بنیادین نیستند و بالعکس.

روش انتصاب قضات، مدت دوره تصدی و وجود تضمین‌هایی برای مقابله با اعمال نفوذ و امثال آن را معرفی کرده تا در ارزیابی میزان استقلال یک ارگان قضایی به کار گرفته شود. وانگهی در مرحله اجرا نیز در صورتی که نقض مفاد کنوانسیون ناشی از نحوه سازمان‌دهی حکومت باشد، برای نمونه به این دلیل که ساختار کنونی حکومت ناقض استقلال قوه قضائیه است، دولت باید تدابیر لازم را جهت رفع این مشکل در آینده پیش‌بینی کند. لذا ماده ۶ کنوانسیون که تغییر در ساختار نهادهای دول معاهد را الزامی می‌داند، مانند یک حق بشری ساختاری عمل می‌کند. در پرونده «جان کریستینسون علیه ایسلند» (European Court of Human Rights, 1990)، فردی از دادگستری آن کشور نزد دادگاه اروپایی حقوق بشر به دلیل اینکه یک شخص هم‌زمان تصدی منصب رئیس‌پلیس و رئیس دادگاه بخش را بر عهده دارد، شکایت می‌کند. اشکال از اینجا ناشی می‌شد که جمع مقام اجرا و قضا در یک شخص، اول اینکه ناقض اصل تفکیک قوا و دوم، برخلاف اصل استقلال قضایی بود. در نتیجه نظام قضایی ایسلند دستخوش تغییرات بنیادی شد (European Court of Human Rights, 1990: para 5 & 11).

با کنکاش در قوانین و به‌ویژه قانون اساسی کشورها با دو دسته از حق‌ها مواجه می‌شویم. برخی حق‌ها در قانون اساسی اقتدار دولت را در حیطه خاصی محدود می‌کنند. به‌عنوان مثال متمم اول قانون اساسی ایالات متحده^{۱۰} و یا اصل ۲۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران^{۱۱}، دولت را از نقض آزادی اندیشه و بیان منع می‌کند. در مقایسه، برخی حق‌ها به افراد حمایت‌های رویه‌ای اعطا می‌کنند. این حق‌ها دولت را از انجام برخی اقدامات و فعالیت‌ها علیه افراد منع نمی‌کنند، اما برعکس رویه‌هایی ایجاد می‌کنند که دولت باید قبل از اتخاذ تصمیم بر اساس آن عمل کند. به‌عنوان مثال متمم چهارم قانون اساسی آمریکا^{۱۲} دولت را ملزم می‌کند تا مجوز قانونی لازم را قبل از بازرسی و تفتیش منزل اشخاص کسب کند و یا متمم ششم قانون اساسی آمریکا^{۱۳} به متهم اجازه می‌دهد با شهود روبه‌رو شده، آنان را جرح نموده و یا از معاضدت وکیل بهره‌مند شود. برخی دیگر از حق‌ها ترکیبی هستند. برای نمونه حق رسیدگی توسط هیئت‌منصفه ضمن اینکه تضمین بهتری در اختیار افراد در رسیدگی‌های قضایی قرار می‌دهد، در عین حال ساختارهایی را نیز ایجاد و اختیاراتی را برای دولت به وجود می‌آورد. درواقع بُعد ساختاری حق مزبور به دولت توانایی تصمیم‌گیری در این باره را می‌دهد که چه و چگونه ساختاری را در بدنه دولت ایجاد کند، اختیارات لازم را به نهادهای مختلف تخصیص دهد، اعضا را چگونه انتخاب کند و به‌طور کلی دولت چگونه سازمان‌دهی شود که بتواند ارزش‌ها و آرمان‌های حاکم بر جامعه را منعکس کند. لذا

10. USA Constitution (first Amendment 1791)

۱۱. تفتیش عقاید ممنوع است و هیچ‌کس را نمی‌توان به‌صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مواخذه قرار داد.

12. USA Constitution (fourth amendment 1791)

13. USA Constitution (sixth Amendment 1791)

حق‌های ساختاری ترکیبی از حق‌های اعطایی و مقررات ساختاری است. آنها گرچه دارای بعد ساختاری هستند که به دولت اجازه می‌دهد از طریق نهادهای معین عمل کند، اما در عین حال مانند حق‌ها، استحقاق‌هایی به افراد اعطا می‌کنند که از جهت اعطای استحقاق شبیه حق‌های فردی هستند و از جهت دادن صلاحیت ساختارسازی به دولت مانند مقررات ساختاری هستند. درواقع حق‌های ساختاری، سازکاری هستند که قانون اساسی دموکراتیک به کار می‌برد تا دولت را از تجاوز به ابعاد مختلف استقلال شهروندان بازدارد. این امر به دلیل حمایت از حکومت (یا حداقل نوع خاصی از آن) و شهروندانش است تا از حق‌های فردی شهروندان بهتر محافظت شود. به بیان دیگر حق‌های ساختاری نه تنها در خدمت حفظ استقلال سیاسی شهروندان هستند، بلکه همچنین به حفظ مشروعیت دموکراتیک دولت می‌انجامد (Gey, 2009: 4-15).

شایان ذکر است که تأکید مقاله بر آن دسته از حق‌هایی است که واجد آثار ساختاری مستقیم هستند؛ بنابراین حق‌هایی که پیامدهای ساختاری غیرمستقیم دارند، مدنظر نیستند. همچنین ممکن است برخی حق‌ها مانند حق رأی از یک منظر واجد آثار ساختاری غیرمستقیم باشند که مدنظر پژوهش حاضر نیست؛ اما از منظر دیگر دارای آثار ساختاری مستقیم باشند که مورد توجه پژوهش حاضر است. به علاوه اندیشه سنتی راجع به نهاد حق بر این فرض استوار است که نخست، حقوق فردی با حمایت از اشخاص و جلوگیری از برخی تصمیمات و سیاست‌ها، باعث محدود شدن نهادهای حکومتی می‌شوند و این محدودیت در جای خود به بی‌میلی آن نهادها در رعایت و تضمین حقوق مزبور دامن می‌زند. دوم، صرفاً مقررات ساختاری مندرج در قانون اساسی مانند تفکیک قوا به تأسیس و تقویت نهادهای اصلی حکومت منجر می‌شوند. با این حال این مقاله به دنبال اثبات این موضوع است که از قضا این دوگانه ساختار - حق چندان صحیح نیست؛ زیرا حق‌هایی وجود دارند که واجد آثار ساختاری مستقیم هستند - درست مانند مقررات ساختاری که خودتقویت‌کننده بوده و به مقامات انگیزه اجرا می‌دهند - و می‌توانند با منتفع کردن قوای سه‌گانه از طریق افزایش اختیارات آنها و دادن امکان ایجاد نهادهای مکمل، به قوای مزبور انگیزه حمایت از خود را داده و درنهایت منجر به توانمندی بیشتر شهروندان شوند.

۳- تأثیر حق‌های ساختاری بر قوای سه‌گانه: صلاحیت بخشی، اقتداردهی و نهادسازی

برخی بر این باورند که ساختار، خودتقویت‌کننده است، زیرا قواعد ساختاری برخلاف حق‌های فردی به صورت حساب‌شده به تصمیم‌گیران انگیزه اجرای آنها را می‌دهد. بر همین اساس حق‌های ساختاری نیز درست مانند قواعد ساختاری قانون اساسی از یک سو، صلاحیت‌بخش و توزیع‌کننده اقتدار بین قوای سه‌گانه هستند و از سوی دیگر باعث توسعه ساختار قوای سه‌گانه و به تعبیری منجر به ایجاد و تأسیس نهادهای حامی حق در هر یک از قوای مزبور می‌شوند؛

بنابراین به نظر می‌رسد برخی از حق‌ها عملکردی مشابه قواعد ساختاری دارند، یعنی تضمین آنها مستلزم ایجاد ساختارهایی در بدنه دولت است. قواعد ساختاری خودتقویت‌کننده هستند و به گونه‌ای احترام حکومت را کسب می‌کنند که حق‌های قانونی ناتوان از آن هستند. لذا صرف پوشاندن لباس قانون به یک حق، به قدرتمندان انگیزه کافی را برای احترام به آن نمی‌دهد، بلکه تضمین مؤثر حق‌ها مستلزم آن است که ریشه در بنیان و ساختار خود حکومت داشته باشند. به این منظور حق‌های ساختاری با داشتن ویژگی «خودتقویت‌کنندگی»^{۱۴} می‌توانند مجموعه‌ای از نیروها و نهادهایی را ایجاد کنند که به تحکیم و تقویت آن حق‌ها بینجامد و به‌طور حساب‌شده به تصمیم‌گیران انگیزه اجرا بدهد. حق‌ها زمانی خودتقویت‌کننده می‌شوند که قوای سه‌گانه با اجرای آنها و با تأسیس ساختارهای حکومتی مکمل، تقویت شده و اقتدار بیشتری کسب کنند. از این رو حق‌های ساختاری درست مانند مقررات ساختاری هم‌زمان کارکرد دوگانه توانمندسازی شهروندان و کنترل و تقویت قدرت را انجام می‌دهند. آنها به‌طور مستقیم برای افراد اقتدار یا قدرت ایجاد نمی‌کنند، بلکه با ایجاد ساختارهایی در بدنه دولت و متعاقب آن تقویت قدرت، درنهایت منجر به توانمندی شهروندان می‌شوند. این حق‌ها که در محل تلاقی ساختار و حق قرار دارند، از یک سو ویژگی حق‌مانند دارند، یعنی علاوه بر اینکه حکومت را از انجام اقدامات ناقض حقوق و آزادی‌های فردی بر حذر داشته، او را ملزم به حمایت از خود می‌کنند و از سوی دیگر از آنجا که کارکردشان ایجاد، توزیع و تقویت قدرت است، واجد ویژگی‌های ساختاری هستند. همچنین حق‌های مذکور در قانون اساسی می‌توانند با تسهیل مشارکت شهروندان در حکمرانی دموکراتیک و قادر ساختن آنها برای فعالیت به‌مثابه کنترل‌های ساختاری نهادهای حکومتی، مسیر توانمندسازی ایشان را هموار کند. در مقایسه، فرض جهانی بدون وجود نهاد حق، باعث تضعیف بسیاری از نهادهای حکومتی خواهد شد، زیرا وجود تأسیس حق به آن نهادها اقتدار بیشتری اعطا می‌کند. البته این موضوع در جای خود می‌تواند به این نگرانی دامن زند که حق به همان نهادهایی قدرت می‌بخشد که قصد محدود کردن آنها را دارد (Varol, 2017: 1003-1011). این دسته از حق‌ها به دلیل ایجاد تغییرات ساختاری در قدرت عمومی می‌توانند با تأثیرگذاری بر هر یک از قوای سه‌گانه باعث تقویت آنها شده و درنهایت به توانمندسازی شهروندان بینجامند. البته این تأثیرگذاری بسته به هر یک از قوای سه‌گانه متفاوت است.

۳-۱- قوه مقننه

برخی حق‌ها، اعم از سلبی و ایجابی، از طریق اعطای صلاحیت اختیاری و برخی دیگر با اعطای صلاحیت تکلیفی، باعث تقویت قانونگذار می‌شوند. از آنجا که قوه مقننه واضع اراده عام است،

هر چه میزان حق‌های اعطایی به شهروندان بیشتر باشد به همان تناسب اختیار قانونگذاری قوه مقننه نیز افزایش می‌یابد. به بیان دیگر تضمین حق‌ها در مرتبه نخست نیازمند قانونگذاری و وضع ضمانت اجرای لازم است. به طور معمول در قوانین اساسی، کلیاتی راجع به حق‌های بنیادینی بیان می‌شود که وجود آنها مایه قوام و نبود آنها موجب زوال شخص یا شخصیت انسان است (گرگی ازندریانی، ۱۳۸۳: ۸) و تفصیل و سازمان‌دهی آنها در چهارچوب تعیین‌شده بر عهده مجلس قرار گرفته و مجلس مکلف است جزئیات هر یک را در قوانین مربوط ذکر کند (هاشمی، ۱۳۸۳/۲: ۱۳۲). برای نمونه حق‌های مقرر در فصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مجلس را مکلف به وضع قوانین متعدد از جمله در حوزه آموزش، بهداشت، رفاه و امثال آن می‌کند. درباره سایر حق‌ها که از اهمیت کمتری برخوردارند، با توجه به جواز اصل ۷۱ قانون اساسی، مجلس این اختیار را دارد که بنا به صلاحدید خود اقدام به قانونگذاری کند. در هر دو صورت نقش سازمان‌دهی حق‌ها با مجلس است. از جمله اختیارات مقرر در قانون اساسی که به قوه مقننه جهت تضمین حق‌ها اعطا شده، می‌توان به نظارت مجلس از طریق کمیسیون اصل نود قانون اساسی درخصوص رسیدگی به شکایات مردم نسبت به تضییع حقوقشان، منوط بودن اتخاذ برخی تصمیم‌های دولت به تصویب مجلس (اصول ۷۸ الی ۸۳ قانون اساسی) اشاره کرد. همچنین اعطای صلاحیت اعلام جرم و شرکت در جلسات دادگاه به سازمان‌های مردم‌نهاد جهت حمایت از حقوق بزه‌دیده (ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲) را می‌توان از صلاحیت‌های اختیاری مجلس در جهت حمایت از حق‌ها دانست. وانگهی حق دادخواهی و اصول مرتبط با آن یعنی اصول ۱۷۳ و ۱۷۴ قانون اساسی به قوه مقننه صلاحیت قانونگذاری درخصوص تأسیس دیوان عدالت اداری و سازمان بازرسی کل کشور را داده است. به علاوه مجلس شورای اسلامی به منظور تضمین حق بر تشکل و تجمع و راهپیمایی مندرج در اصل ۲۶ قانون اساسی^{۱۵} اقدام به تصویب قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی کرده است. در این راستا کمیسیون ماده ۱۰ نیز به عنوان یک ساختار در وزارت کشور ایجاد گردید. همچنین بر اساس اصل ۱۶۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران^{۱۶}، رسیدگی به جرائم سیاسی و مطبوعاتی به صورت علنی و با حضور هیئت منصفه است. بر این اساس است که مجلس شورای اسلامی با تصویب قانون مطبوعات مصوب ۶۴/۱۲/۲۲ با آخرین اصلاحات، قانون جرم سیاسی

۱۵. احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی یا اقلیت‌های دینی شناخته‌شده آزادند، مشروط به اینکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. هیچ‌کس را نمی‌توان از شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت در یکی از آنها مجبور ساخت.

۱۶. رسیدگی به جرائم سیاسی و مطبوعاتی علنی است و با حضور هیئت منصفه در محاکم دادگستری صورت می‌گیرد....

مصوب ۹۵/۲/۲۰، قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی مصوب ۹۵/۸/۸ و قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۹۵/۱۲/۴، ضمن اینکه تضمین‌های بهتری را برای متهمان جرائم موضوع قوانین مزبور پیش‌بینی کرده، به دولت اختیار ایجاد ساختارهایی (هیئت‌های منصفه در مراکز استان‌ها و دبیرخانه هیئت‌منصفه) را در این راستا اعطا می‌کند. علاوه بر این مجلس شورای اسلامی با تصویب قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (۱۳۸۸/۰۵/۳۱) و قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی (۱۳۸۳/۲/۱۶) در کنار دفاع از حقوق فردی، با صلاحیت‌بخشی به قوه مجریه، منجر به ایجاد نهاد حامی مکمل یعنی کمیسیون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و سامانه ملی انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات شده است.

علاوه بر استفاده از حق‌ها به‌عنوان مبنایی برای قانونگذاری و اعتباربخشی به قوانین مصوب، قوه مقننه می‌تواند برای حمایت از قوانین چالش‌برانگیز در برابر دادگاه‌ها از اهرم حق‌ها استفاده کرده و به استمرار آن قوانین کمک کند. به‌عنوان مثال از آنجا که در ایالات متحده آمریکا کنترل قضایی قوانین برعهده قضات است (دعوای ماربری علیه مادیسون)^{۱۷}، همواره احتمال بهره‌گیری از این ابزار و در نتیجه ابطال قوانین وجود دارد؛ یا برای نمونه در همین کشور، در «عصر ترقی‌خواهی»^{۱۸}، قانونگذاری کار در قوه قضائیه بسیار به چالش کشیده شد. با این حال قوه مقننه می‌تواند با اتخاذ تدابیر پیشینی و پسینی از قوانین حق‌محور خود محافظت کند. به بیان بهتر پس از اینکه قانونی به تصویب قوه مقننه می‌رسد، برای در امان ماندن آن قانون از کنترل قضایی، حق‌های ذکرشده در قانون مزبور در قانون اساسی ایالت مربوط درج شوند یا ابتدا حق در قانون اساسی گنجانده شود و سپس درباره آن اقدام به قانون‌گذاری شود تا بدین ترتیب قانون مزبور از اعتراض قضایی مصون بماند. به‌علاوه قانونی ساختن حق‌های مردم باعث می‌شود تا دادگاه‌ها لاقلاً به لحاظ حفظ مشروعیت و مقبولیت خود نزد افکار عمومی، به خود جسارت ابطال را ندهند؛ بنابراین حق‌ها به ابزاری قوی در اختیار قوه مقننه تبدیل شدند تا از خود در برابر قوه قضائیه دفاع کند (Varol, 2017: 1015). در همین راستا مجلس شورای اسلامی برای اینکه مصوبه خود را در مقابل ایرادات شرعی و اساسی نظارت شورای نگهبان مصون بدارد، بخشنامه مصوب ۸۳/۱/۲۰ رئیس قوه قضائیه با عنوان «ضرورت احترام به آزادی‌های مشروع، حقوق شهروندی و رعایت اصول و ارزش‌های اسلامی در برخورد با مراجع، متهمان و محکومان» را به‌صورت طرح دوفوریتی و با اصلاحات جزئی به تصویب رساند و با این روش، همان‌طور که انتظار می‌رفت خود را از زیر تیغ نظارتی شورای نگهبان در امان نگاه داشت و

17. Marbury v. Madison

۱۸. Progressive Era: دوره‌ای از عدم قطعیت، کنشگری اجتماعی و اصلاح سیاسی در آمریکا بود که از ۱۸۹۰ تا ۱۹۲۰ به طول انجامید.

طرح مزبور با عنوان «قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی» بدون ایرادی توسط شورا مورد تأیید قرار گرفت.

۳-۲- قوه مجریه

قوه مجریه با در دست داشتن قدرت اجرایی به‌طور مستقیم، بخش عظیمی از اقتدار حکومت را در اختیار دارد و می‌تواند با ارائه خدمات عمومی توسط کارکنان خود و برقراری نظم و امنیت توسط نیروهای مسلح، زمینه بهره‌مندی از حق‌های فردی و به‌خصوص حق‌های نسل دوم را، که اساساً موجب پیدایش دولت مداخله‌جو می‌شود، فراهم ساخته (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۰: ۶۱-۶۲) و آنها را تضمین کند. به بیان دیگر قوه مجریه می‌تواند به‌منظور گسترش اختیارات خود به حق‌های فردی که مبنای قانونی دارند و اساساً در راستای رفاه مادی همگان است، استناد کند. تضمین و فراهم ساختن زمینه بهره‌مندی از این حق‌ها نیازمند ایجاد نهادهای حامی و مکمل در بدنه قوه مجریه و در نتیجه گسترش و تقویت قوه مجریه است. به‌عنوان مثال در ایالات متحده با تصویب قانون حقوق مدنی^{۱۹} در سال ۱۹۵۷، ساختارهای متعددی در بدنه قوه مجریه تشکیل شد، از جمله کمیسیون حقوق شهروندی به‌عنوان یک سازمان اجرایی حقیقت‌یاب که درخصوص شکایات مربوط به نقض حق رأی و تبعیض در زمینه‌های خاص مانند نژاد و مذهب تحقیق کرده و پیشنهادهایی را تسلیم رئیس‌جمهور و کنگره می‌کند؛ بنابراین در شرایطی که حق‌های فردی مبنای قانونی اعم اساسی و عادی دارند، قوه مجریه می‌تواند با استناد به آنها افزایش اختیارات اجرایی خود را موجه سازد (Varol, 2017: 1017). در ایران، برای نمونه اصل ۳۴ قانون اساسی که مربوط به حق دادخواهی است، به قوه مجریه این صلاحیت را می‌دهد که نسبت به ایجاد ساختارهای مکمل حامی این حق در دستگاه‌های اجرایی در قالب نهادهای بازرسی و رسیدگی به شکایات درون‌سازمانی اقدام کند. همچنین لزوم اجرای اصل ۲۶ قانون اساسی و تضمین حق بر تشکل، قوه مجریه را در سال ۱۳۹۵ بر آن داشت تا در نبود قانون مصوب مجلس، با تمسک به اصل مزبور ضمن صلاحیت‌زایی برای خود، نسبت به تصویب آیین‌نامه تشکل‌های مردم‌نهاد اقدام کند و ساختارهای جدیدی از جمله شوراهای ملی، استانی و یا شهرستانی توسعه و حمایت از تشکل‌ها را به ترتیب در وزارت کشور، استانداری‌ها و فرمانداری‌ها ایجاد کند. به‌علاوه طبق نظام‌نامه مدیریت پاسخگویی به شکایات مردم مصوب ۸۴/۵/۴ شورای عالی اداری برای پاسخگویی به شکایات مردمی، مقرر شد ساختارهایی در چهار سطح شهرستان، استان، دستگاه و سطح ملی ایجاد شود. بر اساس «نظام‌نامه مدیریت ارتباطات مردمی در بستر سامد» مصوب ۹۲/۳/۲۷ شورای عالی اداری که جایگزین نظام‌نامه پیشین شد، در راستای اصل ۳۴ قانون

19. Civil Rights Act

اساسی^{۲۰} و رسیدگی به درخواست‌ها و شکایات مردمی، مقرر گردید ساختارهایی از قبیل مرکز ارتباطات مردمی نهاد ریاست جمهوری، ستادهای استانی ارتباطات مردمی، دفاتر مدیریت عملکرد در دستگاه‌های اجرایی و استانداری‌ها و میز ارتباطات مردمی ایجاد شود. همچنین می‌توان به مصوبه شورای عالی اداری درباره حقوق شهروندان در نظام اداری مصوب ۱۳۹۵/۰۹/۲۹ اشاره نمود که بر اساس آن به‌منظور تضمین حقوق شهروندی در مقابل اداره، در هر یک از دستگاه‌های اجرایی، میز خدمت به‌عنوان یک نهاد حامی مکمل ایجاد شود.

۳-۳- قوه قضائیه

قوه قضائیه به‌عنوان نهاد پشتیبان حق‌های فردی و جمعی و ناظر بر قوای دیگر عمل می‌کند. پشتیبانی از حقوق فردی مستلزم ایجاد ساختارهای متعدد و تلاش بی‌وقفه نهادهای زیرمجموعه قوه قضائیه است. ساختارهایی که عوامل تجاوز به حقوق افراد را شناسایی و بزهکاران را محاکمه و مجازات و مجرمین خطرناک را از سطح جامعه جمع‌آوری نماید (هاشمی، ۱۳۸۳/۲: ۳۶۷)، از تضييع حقوق افراد توسط دستگاه‌های اجرایی جلوگیری کند و حقوق افراد را احقاق نماید. همچنین با اعمال کنترل قضایی بر اعمال حکومت و نیز نظارت بر دادگاه‌های تالی به استقرار حاکمیت قانون در نهادهای فرمانروا کمک کند. وانگهی تضمین حق‌های فردی مانند حق بر آموزش، مسکن و بهداشت، در مواردی که عدم بهره‌مندی از آن حیات و کرامت انسانی را به خطر اندازد، می‌تواند زمینه ایجاد ساختارهایی در قوه قضائیه و در نتیجه تقویت آن را فراهم نماید (Nunes, 2010: 69).

درج حق‌های بشری قابل دادخواهی در قانون اساسی، قدرت زیادی به دادگاه‌ها برای تضمین حقوق بشر اعطا می‌کند. کمیته حقوق اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد نیز بر اهمیت «جبران خسارت از طریق دادگاه»^{۲۱} در راستای حمایت از حقوق مندرج در میثاق بین‌المللی حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تأکید دارد (امیراجمند و همتی، ۱۳۸۶: ۳۲-۳۳). در این رابطه می‌توان به دادگاه قانون اساسی کلمبیا اشاره کرد. گسترش صلاحیت این دادگاه به حوزه حق‌های اقتصادی و اجتماعی را - که باعث شد به یکی از قوی‌ترین دادگاه‌ها در جهان تبدیل شود - می‌توان یکی از ملموس‌ترین آثار حق‌های ساختاری دانست. این اقتدار تا بدانجا پیش رفته که به گفته «لندو»^{۲۲} در برخی موارد حتی به‌مثابه قانونگذار با رد سیاست‌های دولت، با مدیریت مسائل سیاسی پیچیده و با توسعه ساختارهای قوی برای حق‌های اساسی، قوه مجریه را کنترل می‌کند؛ بنابراین تضمین حق‌های فردی تا آنجا به قوه قضائیه قدرت

۲۰. دادخواهی حق مسلم هر فرد است ...

21. Judicial Remedy

22. Landau

می‌بخشد که به گفته توماس جفرسون، قواعد مربوط به حق‌های فردی، کنترل قانونی را در دستان قوه قضائیه قرار می‌دهد (Varol, 2017: 1026).

در نظام حقوقی ایران نیز برای نمونه به‌موجب دستورالعمل اجرایی بند ۱۵ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۰۲/۱۵ رئیس قوه قضائیه و به‌منظور نظارت بر حسن اجرای قانون مزبور که ناظر به شناسایی برخی حقوق برای متهمان و مشتکی‌عنهم است، ساختارهایی مانند هیئت نظارت مرکزی در قوه قضائیه و هیئت‌ها و گروه‌های نظارت و بازرسی در مراکز استان‌ها ایجاد شده‌اند که وظیفه دارند در صورت مشاهده تخلف از قوانین، علاوه بر کمک به اصلاح روش‌ها و انطباق آنها با مقررات، نسبت به برخورد با متخلفان از طریق مراجع صالح و گزارش به رئیس قوه قضائیه اقدام کنند. به‌علاوه رئیس قوه قضائیه، در اجرای ماده ۹ قانون تبدیل شورای سرپرستی زندان‌ها به سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۶۴/۱۱/۶ مجلس شورای اسلامی و به‌منظور تبیین نحوه ایجاد، اداره و نظارت بر بازداشتگاه‌های نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران و رعایت قوانین و مقررات و به‌ویژه قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵، آیین‌نامه اجرایی نحوه ایجاد، اداره و نظارت بر بازداشتگاه‌های انتظامی را در تاریخ ۹۱/۱۲/۸ تصویب کرد. همچنین در اجرای بند دوم اصل ۱۵۶ قانون اساسی^{۲۳} و در راستای حفظ حقوق عمومی و حقوق اساسی ملت و دیگر حقوق مصرح در قانون اساسی، «دستورالعمل نظارت و پیگیری حقوق عامه» و «دستورالعمل نحوه مقابله با ترک وظایف قانونی مدیران و کارمندان و پیگیری از آن» به ترتیب در تاریخ ۹۷/۱۱/۳ و ۹۹/۷/۳۰ به تصویب رئیس قوه قضائیه رسیدند.

درباره نقش دادگاه و قوه قضائیه در تأمین حقوق شهروندان به‌ویژه حق بر اطلاعات، لازم است به وقوع یک جنایت در شهر مشهد اشاره شود. موضوع از این قرار است که مادر یک دانش‌آموز، به دلیل غیبت و نبود اطلاع‌رسانی از سوی راننده سرویس مدرسه، مجبور می‌شود برای رفتن پسرش به مدرسه از تاکسی تلفنی درخواست سرویس کند. سپس پسر خود را دم در منزل می‌فرستد تا به‌محض آمدن سرویس، سوار آن شده و به مدرسه برود؛ غافل از اینکه هنگامی که پسر جلوی در منزل منتظر تاکسی تلفنی بوده، ناگهان راننده یک پراید در مقابل او می‌ایستد و با تأیید اینکه راننده آژانس است، پسر دانش‌آموز را سوار می‌کند. چند دقیقه پس از رفتن راننده پراید، راننده تاکسی تلفنی زنگ منزل را به صدا درمی‌آورد و آنگاه است که مادر متوجه اشتباه جبران‌ناپذیر خود می‌شود. با وجود تلاش‌های خانواده برای پیدا کردن فرزندشان، او توسط راننده پراید مورد اذیت و آزار قرار می‌گیرد و سپس به قتل می‌رسد و راننده پس از دستگیری، به اتهام قتل به اعدام محکوم

۲۳. احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع.

می‌شود. خانواده مقتول علیه وزارت آموزش و پرورش، وزارت راه و شهرسازی و شهرداری مشهد و... به دلیل قصور، کوتاهی، عدم اقدام به موقع در آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی آنها که منجر به قتل کودک دانش‌آموز شده، طرح دعوای پرداخت خسارت مادی و معنوی می‌کند. شعبه ۲۰ دادگاه عمومی - حقوقی تهران به استناد تبصره ۲ ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری، حکم بر بطلان دعوا می‌دهد که با تجدیدنظرخواهی وکیل تجدیدنظرخواه، شعبه ۱۲ دادگاه تجدیدنظر استان تهران طی دادنامه شماره ۲۶۴۲۱۰۷ مورخ ۱۴۰۱/۲/۳۱ عدم اقدام بایسته تجدیدنظرخواندگان (در بررسی وضعیت مستخدمین جهت انجام وظیفه سرویس رفت‌وآمد دانش‌آموزان، عدم تنظیم و تصویب مقررات مربوط، عدم انجام نظارت قانونی بر سرویس‌های دانش‌آموزی در سطح کشور، فقدان برنامه مدون و مقررات مشخص برای سرویس مدارس و نیز مسئولیت آنها برای اطلاع‌رسانی همه‌جانبه در هنگام وقوع حادثه و ایجاد بستری برای انعکاس و انتشار حوادث و آگاهی عموم مردم برای دفع عواقب احتمالی یا امکان پیدایش سریع‌تر افراد مفقودشده به نحوی که مانع از وقوع جرم دیگری پس از مفقودیت شود) را به معنای قصور در ماده یک قانون مسئولیت مدنی دانسته، ضمن نقض حکم بدوی، خواندگان را ملزم به عذرخواهی حضوری از خانواده کودک مقتول با انعکاس مراتب از طریق شبکه استانی کرده و نیز وزارت آموزش و پرورش، وزارت راه و شهرسازی و شهرداری مشهد را به تهیه و ارائه برنامه جامع مربوط به کودکان مفقود یا ربایش‌شده با تعیین سطح اخطار به مراجع مختلف از جمله رسانه‌ها، مراکز درمانی، انتظامی، قضایی و بهزیستی محکوم می‌کند و همچنین آنها را به اصلاح آیین‌نامه سرویس مدارس با تأکید بر لحاظ جذب اشخاص واجد همه شرایط لازم ملزم می‌کند.^{۲۴}

۴- حق‌های ساختاری و توانمندسازی شهروندان

آنچه به نظر می‌رسد تاکنون در ساختار دولت نادیده گرفته شده، جایگاه شهروندان به عنوان رکنی از ارکان ساختاری دولت است. نظریه پردازان، راه‌حل‌های متعددی برای ساختار دولت مطلوب ارائه داده‌اند که از جمله می‌توان به سازکار تفکیک قوای جان لاک، منتسکیو و روسو اشاره کرد؛ اما در این طرح ساختاری، یک بعد اغلب ناشناخته و در عین حال آشکار - یعنی مردم و شهروندان - وجود دارد که مغفول مانده است. مردم یا گروه انسانی، به عنوان عامل اصلی تشکیل‌دهنده دولت - ملت‌ها (قاضی شریعت‌پناهی، ۱۳۸۳: ۵۶)، در قوانین اساسی به مثابه یک جمع و واحد ساختاری - البته با اولویت‌ها و منافع متعدد - محسوب می‌شوند که همانند

۲۴. به نظر می‌رسد دادگاه به قضیه «هشدار آمپر» توجه داشته است. هشدار آمپر (Amber Alert) یا وضعیت اضطراری کودک‌ربایی، یک سامانه برای هشدار در زمان ربودن کودکان است که از سال ۱۹۹۶ در ایالات متحده آمریکا شروع به کار کرده است.

مقامات یا نهادهای حکومتی با حق‌های فردی توانمند می‌شوند و این حق‌ها هستند که مشارکت آنان را در دولت‌های دموکراتیک تسهیل می‌کنند و ارتقا می‌بخشند؛ بنابراین امروزه برخلاف گذشته، دیگر نمی‌توان گفت مردم صرفاً هدف هستند، بلکه در راستای نیل به هدف مذکور نمی‌توان نقش آنها را نادیده گرفت و لذا بایسته است به‌عنوان یک ابزار در ساختار دولت مورد توجه قرار گیرند. به گفته الکساندر هامیلتون^{۲۵} یکی از اهداف منشور حقوق اعلام و تعیین امتیازات سیاسی شهروندان در ساختار و اداره حکومت است (Shapiro, 2009: 34). به همین دلیل است که قانون اساسی ایالات متحده به «مردم» به‌صورت جمع اشاره می‌کند (Bhegwat, 2010: 189). بنابراین جدای از موارد خاص، مانند رفاندوم که باعث ایفای نقش مستقیم شهروندان در حکومت می‌شود، اعمال برخی حق‌ها و به‌خصوص حق‌های ساختاری با ایجاد ساختار در بدنه دولت و یا با تلقی شهروندان به‌عنوان بخشی از ساختار دولت، آنان را توانمند می‌سازد تا به‌صورت غیرمستقیم در شکل‌گیری قدرت و نظارت بر آن نقش داشته باشند. این حق‌ها فراتر از حق‌هایی است که به‌عنوان ضروریات حکومت‌های دموکراتیک تلقی شده‌اند؛ بنابراین از آنجا که مخاطب حق‌ها در عمده موارد حکومت‌ها هستند، بهره‌مندی از آنها نیازمند ایجاد ساختار است. لذا همه حق‌ها در سطوح مختلف ظرفیت ایجاد پیامدهای ساختاری را دارند. این تصور که حق‌های ساختاری را بتوان بر روی طیفی ترسیم کرد که در یک سر آن حق‌هایی باشد که پیامدهای ساختاری مستقیم ایجاد می‌کند و در سر دیگر آن حق‌هایی که یک سری پیامدهای ساختاری غیرمستقیم به بار می‌آورد، تصویری مفید است. دسته نخست، به‌طور مستقیم با ایجاد ساختارهای حکومتی حامی در قوای سه‌گانه یا افزایش اقتدار یا اعطای صلاحیت به آنها آثار مستقیم به بار می‌آورد. برای نمونه برخی از حق‌های سلبی و ایجابی مانند آزادی بیان، حق دسترسی به اطلاعات، آزادی اجتماعات و راهپیمایی، آزادی تشکل، حق بر دادرسی عادلانه، حق بر سلامت و بهداشت، حق بر مسکن، منع قانونگذار از تصویب قوانین ناقض انجام آزادانه اعمال مذهبی، ممنوعیت بازداشت خودسرانه، منع رسیدگی قضایی بدون حضور هیئت‌منصفه و... از این گونه‌اند. دسته دوم، دارای آثار ساختاری غیرمستقیم هستند. برای نمونه حق بر رأی^{۲۶} از این منظر که به شهروندان امکان دهد که با انتخاب خود،

25. Alexander Hamilton

۲۶. از این منظر حق رأی ذیل دسته دوم آمده است. این حق توسط شهروندان اعمال می‌شود و آنها از این طریق قادر خواهند بود با انتخاب سیاستمداران جدید یا عزل نمایندگان فعلی خود بر ساختار حکومت تأثیر بگذارند. با این همه از این منظر که قوای سه‌گانه با تمسک به این حق و در جهت اجرای آن مبادرت به صلاحیت‌زایی برای خود و نیز ایجاد ساختارهای مکمل مانند هیئت‌های اجرایی و نظارت کنند و متعاقباً به توانمندی شهروندان کمک کنند، واجد آثار ساختاری مستقیم است.

سیاستمدارانی را که سهم بسزایی در تعیین خط‌مشی‌های حکومت داشته‌اند، مورد تنبیه و یا تشویق قرار دهند، می‌تواند بر ساختار حکومت تأثیر بگذارد (Varol, 2017: 1011).

۵- بررسی برخی مصادیق حق‌های ساختاری

اینکه حق‌های ساختاری چگونه با صلاحیت‌بخشی و اقتداردهی و به دنبال آن نهادسازی و تقویت ساختارهای دولت، منجر به توانمندسازی شهروندان می‌شوند، موضوعی است که با بررسی مهم‌ترین مصادیق آن بهتر تبیین خواهد شد؛

۵-۱- حق بر انتخابات آزاد و منصفانه

انتخابات، هسته اصلی حکومت‌های دموکراتیک را شکل می‌دهد. درواقع انتخابات از دو مسیر، راه را برای بازسازی و تحکیم موقعیت ملی و بین‌المللی کشور فراهم می‌کند؛ نخست، از طریق نمایش هنجارهای دموکراتیک، شامل انتخابات آزاد و منصفانه و مشارکت سیاسی در عرصه بین‌المللی، اعتبار و مشروعیت دولت را تقویت می‌کند و دوم، با انتقال مسالمت‌آمیز قدرت از یک گروه به گروه دیگر، راه را برای اجرای سیاست‌های متفاوت و سازنده هموار می‌سازد (قنبرلو، ۱۳۹۴: ۱۹۳). بدین توضیح که حق رأی یکی از راهکارهای مشارکت مستقیم مردم در امور عمومی یا به بیان دقیق‌تر اعمال قدرت است؛ چنانکه به گفته روسو، شکل‌گیری حاکمیت و قدرت در میان مردم و برای آنان است و آنکه قدرت را در دست دارد، اراده عامه مردم است (زیرک‌زاده، ۱۳۴۱: ۷۹) که در جوامع امروزی اغلب در قالب حق رأی و از طریق انتخابات خود را نشان می‌دهد. الزام دولت‌ها به برگزاری انتخابات آزاد و منصفانه نه تنها شامل حق فعال رأی می‌شود، بلکه همچنین حق منفعل حمایت از انتخابات را در برمی‌گیرد. این جنبه از رأی با خود، ساختارهایی مانند هیئت‌های انتخاباتی، تشکیل نهاد مستقل نظارت در جهت تضمین سلامت انتخابات و حتی تصویب مصوبات مربوط به حمایت مالی از احزاب و امثال آن را به دنبال دارد. ساختارهایی که اگر به‌صورت دقیق اجرایی شوند، می‌توانند منجر به تقویت دولت و توانمندسازی شهروندان گردند. برای نمونه این جنبه اخیر دلیلی برای دادگاه اروپایی حقوق بشر بود تا درباره مسائل مربوط به ترکیب هیئت‌های انتخاباتی و تضمین‌های رویه‌ای مرتبط با اختلافات انتخاباتی تصمیم بگیرد. دعاوی مربوط به حق رأی می‌تواند واجد آثار ساختاری باشد. دعاوی مطرح‌شده علیه دولت آذربایجان درخصوص ترکیب هیئت‌های انتخاباتی، مثالی از این دست است. نظام حل اختلافات انتخاباتی در آذربایجان دارای سه سطح است؛ هیئت‌های بخش، هیئت‌های حوزه انتخاباتی و هیئت مرکزی که هیئت اخیر بر فعالیت‌های هیئت‌های بخش و حوزه انتخاباتی نظارت می‌کند. این هیئت‌ها به ترتیب از شش، نه و هیجده عضو تشکیل شده‌اند. در هر یک از آنها، یک‌سوم اعضا نماینده اکثریت، یک‌سوم نماینده اقلیت و یک‌سوم نماینده مستقلین هستند. بر اساس قانون، رئیس هر یک از این هیئت‌ها توسط اکثریت پارلمان تعیین می‌شود. ترکیب

اعضای هیئت‌ها از زمانی که در عمل باعث تسلط طرفداران حکومت در اجرای انتخابات شد، مورد انتقاد سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفت. بنابر نظر دادگاه اروپایی حقوق بشر، ترکیب ساختاری هیئت‌های انتخاباتی در عمل به تسلط طرفداران حکومت در اجرای انتخابات می‌انجامد و به ایشان اکثریت قاطع در همه هیئت‌ها می‌دهد و اگرچه هیچ نظام مطلوب یا منسجمی برای تضمین سازکار مهار و تعادل میان قوای دولتی یا نیروهای سیاسی در نهاد اجرای انتخابات وجود ندارد، نسبت اعضای حامی حزب حاکم در همه هیئت‌های انتخاباتی بسیار بالا است. بنابراین آرای دادگاه مزبور نه تنها به برچیده شدن برخی نهادها منجر شد، بلکه همچنین به تأسیس نهادهای جدید انجامید؛ بنابراین طبق نظر دادگاه اروپایی حقوق بشر، باید یک نهاد بی‌طرف به‌عنوان مرجع نهایی راجع به اختلافات انتخاباتی تصمیم بگیرد و ترتیبی غیر از این مغایر با حق بر دادخواهی مؤثر و حق بر انتخابات آزاد و منصفانه شناخته می‌شود. در همین راستا، اصل ۵۷ قانون اساسی لوکزامبورگ که به‌موجب آن، پارلمان قاضی انتخابات خود بود، مورد بازنگری قرار گرفت و راجع به موضوعاتی از این قبیل، حق تجدیدنظرخواهی نزد دادگاه قانون اساسی پیشنهاد شد (Leloup, 2020: 7). واکنشی حق مزبور می‌تواند تأثیری بر ترکیب مؤسسات حکومتی نظیر دادگاه‌های انتظامی قضات بگذارد. برای نمونه پرونده «گلوی»^{۲۷} راجع به دادگاه عالی انتظامی قضات بلغارستان، باعث تفکیک یک ارگان دولتی به دو ارگان مستقل شد. سرانجام این حق می‌تواند نحوه ارتباط دو ارگان دولتی را با یکدیگر تغییر دهد. برای مثال قضیه «گروسارو»^{۲۸} منجر به این شد که یک نهاد پارلمانی مشمول کنترل قضایی قرار گیرد؛ بنابراین رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر در اعمال حقوق بشر ساختاری، نه تنها بر بسیاری از جنبه‌های ساختاری و نهادی دول عضو در سطح خود آن نهادها و نیز رابطه آنها با سایر نهادها تأثیرگذار بوده است، بلکه همچنین منجر به صدور آرای شده که واجد آثار داخلی است، از قبیل لزوم رعایت اصل تفکیک قوا، مهار و تعادل و توازن میان اکثریت و اقلیت (Leloup, 2020: 7-17).

در نظام حقوقی ایران می‌توان به دستور موقت شماره ۸۴۶ مورخ ۹۶/۶/۱۳ شعبه ۴۵ دیوان عدالت اداری، مبنی بر توقف و جلوگیری از فعالیت‌های آقای سپنتا نیکنام عضو زرتشتی شورای شهر یزد اشاره کرد که به استناد نظریه شماره ۹۶/۱۰۰/۲۴۰ مورخ ۹۶/۱/۲۶ شورای نگهبان^{۲۹}

27. Kolevi v Bulgaria

28. Grosaru

۲۹. با عنایت به اطلاعات واصله از برخی مناطق کشور که اکثریت مردم آنها مسلمان و پیرو مذهب رسمی کشور هستند و افراد غیرمسلمان در این مناطق خود را داوطلب عضویت در شوراهای اسلامی شهر و روستا نموده‌اند و با توجه به اینکه تصمیم‌های این شوراها درخصوص مسلمین بدون لزوم رسیدگی به آن در شورای نگهبان لازم‌الاتباع خواهد بود، تبصره ۱ ماده ۲۶ قانون تشکیلات، وظایف و انتخابات شوراهای اسلامی کشور و انتخاب شهرداران مصوب ۱۳۷۵ نسبت به چنین مناطقی با نص فرمایشات بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی

صادر شد. هرچند در وهله نخست به نظر می‌رسد که رأی این شعبه با حق بر انتخاب شدن مغایر است، اما از جنبه دیگر می‌تواند تضمین‌کننده حق بر دادخواهی شهروندانی باشد که به آرای هیئت‌های نظارت اعتراض دارند. توضیح اینکه مواد ۵۳ الی ۶۹ قانون تشکیلات، وظایف و انتخاب شوراهای اسلامی کشور و انتخاب شهرداران، ناظر به هیئت‌های نظارت و وظایف آنها از جمله وظیفه احراز صلاحیت و رسیدگی به اعتراضات نامزدها است. به تصریح تبصره ۴ ماده ۶۳ تصمیم هیئت نظارت مرکزی، درخصوص اعتراض داوطلبان نسبت به رد صلاحیت خود در هیئت نظارت استان، لازم‌الاجرا و قطعی است. پرواضح است که قطعی و غیرقابل اعتراض دانستن تصمیم‌ها و آرای هیئت‌های نظارت - که از جمله مصادیق بند ۲ ماده ۱۰ قانون دیوان عدالت اداری محسوب می‌شوند - مخالف اصل کنترل قضایی اعمال دولت و این قاعده حقوقی است که هیچ‌کس نباید قاضی مدعای خویش باشد. در همین راستا به موجب دادنامه ۹۶۸ مورخ ۱۴۰۱/۶/۱ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری، رسیدگی به اعتراضات مطروحه نسبت به آرای هیئت مرکزی نظارت بر انتخابات شوراهای اسلامی در صلاحیت شعب دیوان دانسته شد. جالب آنکه بر اساس دادنامه ۹۵۲۹ مورخ ۱۴۰۲/۶/۲۸ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری، هیئت مرکزی نظارت^{۳۰} با توجه به تبصره ۲ ماده ۶۳ قانون تشکیلات، وظایف و انتخاب شوراهای اسلامی کشور و انتخاب شهرداران، نمی‌تواند پس از تأیید صلاحیت منتخبین شوراهای اسلامی شهر یا تأیید صحت انتخابات توسط هیئت نظارت شهرستان و استان، نسبت به رد صلاحیت یا ابطال انتخابات اقدام کند.

۵-۲- حق بر آزادی تجمع و تشکل

این دسته از حق‌ها، همانند حق آزادی بیان و حق رأی، ضمن ارتقای سطح آگاهی عمومی در تقویت ساختار دموکراسی تأثیرگذار هستند. همچنین تشکل‌ها و به‌خصوص احزاب در شکل دادن به افکار عمومی، گزینش نامزدها از طریق معرفی کاندیدای مورد اعتماد خود، اطلاع‌رسانی، آموزش توده‌ها برای مشارکت سیاسی و مهم‌تر از همه جامعه‌پذیری شهروندان نقش اساسی دارند (اکبری، ۱۳۸۸: ۵۷). اهمیت این حق تا آنجا امتداد دارد که به‌عنوان ابزاری برای تقویت و تضمین سایر حق‌های ساختاری نیز به کار رود. لذا از آثار ساختاری حق بر تشکل می‌توان به تأسیس احزاب سیاسی و سازمان‌های مردم‌نهاد به‌عنوان حائل بین شهروندان و

علیه‌الرحمه در تاریخ ۱۳۵۸/۷/۱۲ مذکور در صحیفه نور (جلد ۶، چاپ ۱۳۷۱، صفحه ۳۱) مغایر است و لذا خلاف موازین شرع شناخته شد.

۳۰. اقدامات هیئت نظارت شهرستان و هیئت نظارت استان جز در مورد تأیید صلاحیت کاندیدها و تأیید صحت انتخابات نافی اختیارات هیئت مرکزی نظارت نبوده و تصمیم هیئت مرکزی نظارت قطعی و لازم‌الاجرا است.

حکومت اشاره کرد.

در نظام حقوقی ایران، تضمین حق بر تشکل قوه مجریه را بر آن داشت تا به استناد اصل ۱۳۸ قانون اساسی^{۳۱} و ماده ۱۸۲ قانون برنامه سوم توسعه^{۳۲}، «آیین‌نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی» را در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۴ تصویب کند که اصلی‌ترین مقررہ حاکم بر سازمان‌های غیردولتی به شمار می‌آمد. با این حال «آیین‌نامه تشکل‌های مردم‌نهاد» مصوب ۱۳۹۵/۵/۲۷ هیئت‌وزیران، که هم‌اکنون بر وضعیت حقوقی همه سازمان‌های غیردولتی تأسیس شده و در شرف تأسیس حکومت دارد، مهم‌ترین هنجار حقوقی حاکم بر سازمان‌های غیردولتی قلمداد می‌شود. تصویب این آیین‌نامه توسط قوه مجریه را می‌توان به‌طور خاص، در راستای اجرای اصل ۲۶ قانون اساسی (آزادی انجمن) و به‌طور عام، بندهای ۷، ۸ و ۹ اصل سوم قانون اساسی (محو هرگونه استبداد و خودکامگی و انحصارطلبی، تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون و مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش)، اصل ششم قانون اساسی (اداره امور کشور به اتکال آرای عمومی)، اصل هشتم قانون اساسی (امربه معروف و نهی از منکر) و اصل ۵۶ قانون اساسی (حاکمیت انسان بر سرنوشت اجتماعی خویش) تلقی نمود. از این رو مقررات پیش‌گفته از یک سو نشان از اهتمام قوه مجریه به اجرای اصول قانون اساسی و تضمین حق تعیین سرنوشت شهروندان دارد و از سوی دیگر باعث ایجاد ساختار در قوه مجریه و صلاحیت‌بخشی به آن شده است.

طبق قانون فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی مصوب ۱۳۹۵/۸/۸ مجمع تشخیص مصلحت نظام، یکی از وظایف کمیسیون ماده ۱۰، بررسی و اتخاذ تصمیم درخصوص درخواست برگزاری تجمعات و راهپیمایی‌ها است. جلسات کمیسیون با حضور پنج نفر از اعضا رسمیت می‌یابد و تصمیمات آن با رأی حداقل چهار نفر از اعضا معتبر است. شرط برگزاری راهپیمایی یا تشکیل اجتماعات، اخذ مجوز قبلی از وزارت کشور است. به‌موجب مواد ۶ و ۷ آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۳ قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی، مقرر شده است که برای برگزاری تجمع یا راهپیمایی، دبیران کل احزاب متقاضی باید تقاضای خود را در قالب تکمیل کاربرگ مربوط که متضمن اعلام موضوع، زمان و مکان تجمع یا راهپیمایی و اعلام اسامی سخنران یا سخنرانان است،

۳۱. علاوه بر مواردی که هیئت‌وزیران یا وزیری مأمور تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی قوانین می‌شود، هیئت‌وزیران حق دارد برای انجام وظایف اداری و تأمین اجرای قوانین و تنظیم سازمان‌های اداری به وضع تصویب‌نامه و آیین‌نامه بپردازد.

۳۲. وزارت کشور مکلف است با رعایت قوانین نسبت به تهیه طرح‌های مربوط به ایجاد و تقویت تشکل‌های مردمی (صنفی - تخصصی)، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های محلی با هدف زمینه‌سازی برای واگذاری اعمال تصدی دولت به آنها و تقویت نظارت‌های سازمان‌یافته مردمی بر فعالیتهای دستگاه‌های دولتی، اقدام نموده و پس از تصویب هیئت‌وزیران به مورد اجرا گذارد.

حداقل سه روز کاری قبل از زمان برگزاری، به فرمانداری یا استانداری ارائه کنند. فرمانداری موظف است به محض دریافت تقاضای مذکور، آن را به استانداری ارسال نماید. استانداری نیز موظف است به محض دریافت تقاضای مذکور آن را همراه با نظریه به دبیرخانه کمیسیون ماده ۱۰ قانون احزاب ارسال نماید؛ بنابراین با توجه به اینکه قانونگذار در مقام بیان درخصوص درخواست برگزاری تجمع یا راهپیمایی توسط سایر اشخاص اعم از حقوقی یا حقیقی سکوت کرده است، می‌توان به این نتیجه رسید که در سایر موارد برخلاف اطلاق اصل ۲۷ قانون اساسی، حق برگزاری تجمع یا راهپیمایی به رسمیت شناخته نشده است. لذا با توجه به قانون فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی مصوب ۱۳۹۵ و نیز رویکرد شورای نگهبان، مراجع قضایی و قوه مجریه، به نظر می‌رسد درخصوص حق بر تجمع یا راهپیمایی سردرگمی وجود دارد، تا آنجا که نهادهای کنترلی با قرائت‌های مختلف از این حق، مانع ساختارسازی و ایجاد صلاحیت در قوه مجریه می‌شوند. طرفه آنکه اصل اخذ مجوز برای تجمع (بند ۶ ماده ۱۱ و بند ۱۳ ماده ۱۳ قانون فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی مصوب ۱۳۹۵ و مواد ۸ و ۹ آیین‌نامه اجرایی ماده (۱۳) همان قانون)، آزادی مذکور در اصل ۲۷ قانون اساسی را محدود نمی‌کند، اما اگر قوه مجریه در راستای تضمین حق مزبور برای تجمعات محل‌های مشخصی را تعیین کند (با یادآوری این نکته که اثبات شیء نفی ماعدا نمی‌کند) و در این راستا برای خود صلاحیت قائل شود و ساختارهای لازم را پیش‌بینی کند، از منظر دیوان عدالت اداری این حق محدود می‌شود، تا آنجا که هیئت عمومی دیوان به موجب رأی شماره ۱۳۱۲ الی ۱۳۱۴ مورخ ۱۳۹۸/۶/۲۶ تصویب‌نامه شماره ۳۷۸۷۶/ت/۵۵۵۰۶۸ هـ - ۱۳۹۷/۳/۲۹ هیئت‌وزیران، تعیین محل تجمعات مردم را ابطال کرده است. نکته حائز اهمیت این است که اگر مفهوم تصویب‌نامه پیش‌گفته این باشد که برگزاری تجمعات و اجتماعات مردمی صرفاً در محل‌های تعیین‌شده مجاز و در سایر محل‌ها غیرمجاز است، خلاف اصل ۲۷ قانون اساسی است. در ظاهر هیئت عمومی دیوان، با همین برداشت از تصویب‌نامه مزبور اقدام به ابطال آن کرده است. از این منظر می‌توان گفت دیوان عدالت اداری در راستای تضمین حق بر تجمع و راهپیمایی، این صلاحیت را برای خود شناخته تا اقدام ناصواب دولت را ابطال کند. از طرفی، قوه مجریه می‌توانست مفاد تصویب‌نامه مزبور را به صورت لایحه جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند و از این طریق با تمسک به حق بر تجمع مندرج در اصل ۲۷ قانون اساسی، اقدامات خود را از کنترل قضایی دیوان عدالت اداری مصون بدارد.

۵-۳- حق بر دادرسی منصفانه توسط یک دادگاه مستقل

حق بر دادرسی منصفانه را می‌توان واضح‌ترین حق بشری ساختاری تلقی کرد؛ زیرا حق بر یک دادگاه مستقل را در برمی‌گیرد. این حق که جزو حق‌های رویه‌ای است، درواقع تمهید و سازکاری

برای حمایت و تضمین حق‌های ماهوی محسوب می‌شود (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۰: ۲۰۱). واژه «مستقل» نشانگر وجود رابطه با سایر ارگان‌های حکومت است و در نتیجه به‌طور خودکار بر یک ویژگی نهادی دلالت می‌کند. این جنبه ساختاری از حق بر یک دادگاه مستقل را می‌توان در تفاسیر متعددی مشاهده کرد که دادگاه اروپایی حقوق بشر از ماده ۶ کنوانسیون ارائه نموده است. استقلال قضایی در معنای بنیادین خود، دول معاهد را ملزم می‌سازد تا ساختار نهادی خود را به نحوی سازمان‌دهی کنند که قوه قضائیه بتواند به وظایف خود بدون هیچ‌گونه فشار یا نفوذ ناروا از جانب قوه مجریه یا مقننه عمل کند. دادگاه اروپایی، فهرستی از ملاک‌ها را به‌منظور ارزیابی اینکه آیا یک ارگان قضایی را می‌توان مستقل دانست، معرفی کرده است، از جمله روش انتصاب اعضا، مدت دوره تصدی اعضا و وجود تضمین در مقابل فشارهای بیرونی. از همه مهم‌تر، اعمال حق بر استقلال قضایی بر ساختار دول معاهد کنوانسیون اروپایی حقوق بشر تأثیر داشته است. برای نمونه در پرونده «جان کریستینسن علیه ایسلند» (European Court of Human Rights, 1990) به دلیل جمع سمت ریاست پلیس و ریاست دادگاه در یک شخص و این موضوع که اختلاط اختیارات اجرایی و قضایی، ناقض اصل استقلال قضایی است، از نظام دادگستری کشور ایسلند شکایت شد. در نتیجه این پرونده نظام قضایی ایسلند دستخوش تغییرات بنیادی شد. دیوان عالی ایسلند نیز بر این عقیده بود که چنین ترتیباتی با عنایت به ماده ۶ کنوانسیون، ناقض اصل تفکیک قوا است. دادگاه اروپایی در برخی آرای خود به مشکلات ساختاری مربوط به ترکیب دادگاه‌های نظامی ترکیه از جمله استقلال آنها ایراد گرفت که در نهایت به اصلاح آن دادگاه‌ها و در نتیجه انحلال آنها منجر شد. همه این پرونده‌ها به ارتباط اساسی (بخشی از) قوه قضائیه از یک سو و قوه مجریه یا قضائیه از سوی دیگر می‌پردازد (European Court of Human Rights, 1990: 11-13). همچنین در قضیه «علیرضا و دیگران علیه ترکیه»^{۳۳} (European Court of Human Rights, 2020) دادگاه بر این عقیده بود که نظام حل‌وفصل اختلافات فوتبالی ترکیه غیرمستقل است و این موضوع را یک مشکل سیستمی قلمداد کرد. بر این اساس باید اقداماتی جهت اصلاح نظام حل‌وفصل اختلافات، از جمله ساختار بندی مجدد این نهاد صورت گیرد تا به لحاظ ساختاری و عملکردی مستقل شود. همچنین دادگاه به یکی دیگر از ابعاد فرعی استقلال قضایی، یعنی دادگاه انتظامی قضات، پرداخته و معتقد به ایجاد توازن میان استقلال قضایی و پاسخگویی قضایی است. دادگاه اروپایی معتقد است هنگامی که دادگاه انتظامی راجع به مجازات‌های انتظامی قضات تصمیم می‌گیرد، باید خود را با استانداردهای ماده ۶ کنوانسیون منطبق کند، مگر اینکه در رابطه با تصمیمات آن امکان جبران

33. Ali Riza and Others v Turkey

خسارت یا احقاق حق مؤثر از طریق محاکم وجود داشته باشد. دادگاه اروپایی بر این نکته تأکید می‌کند که ترکیب دادگاه انتظامی قضات باید با الزامات حق بر یک دادگاه یا دیوان مستقل منطبق باشد (Manko, 2023: 2-6).

در نظام حقوقی ایران، نمونه‌هایی مبنی بر رعایت و عدم رعایت این اصل می‌توان یافت. برای نمونه بر اساس رویه دیوان عدالت اداری بر اساس حکم صریح اصل ۳۴ قانون اساسی (حق دادخواهی) و با توجه به تمثیلی بودن بند ۲ ماده ۱۰ قانون دیوان عدالت اداری، اصل بر این است که مراجع اختصاصی اداری صرف‌نظر از اینکه آرا و تصمیمات آنها در سند تأسیسشان، قطعی یا لازم‌الاجرا بوده یا تبیینی در این باره نشده باشد، مشمول کنترل قضایی دیوان عدالت می‌شوند. با این حال در مصوبه جلسه ۸۹۵ مورخ ۱۴۰۲/۱۱/۱۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی، بر خروج تصمیمات و آرای صادره از هیئت‌ها و کمیته‌های تخصصی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، وزارت درمان و آموزش پزشکی، سازمان سنجش آموزش کشور و سایر مراکز آموزشی و پژوهشی درخصوص امور و شئون علمی، آموزشی و پژوهشی از شمول صلاحیت دیوان عدالت اداری و سایر مراجع قضایی تأکید شده است. در این راستا هیئت عالی تجدیدنظر با ترکیب وزیر علوم، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی، معاون حقوقی وزیر، معاون تخصصی ذی‌ربط، دو نفر از اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی و سه نفر از اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها که حداقل یکی از آنها حقوق‌دان است، به انتخاب وزیر تشکیل می‌شود. طبق ماده ۳ این مصوبه، آرای هیئت‌ها و کمیته‌های تخصصی موضوع ماده یک، ظرف دو ماه صرفاً در هیئت عالی تجدیدنظر قابل اعتراض است و دیوان عدالت و سایر مراجع قضایی حق رسیدگی ندارند. طرفه آنکه طبق همین ماده، آرای هیئت عالی تجدیدنظر نهایی تلقی شده و قابل اعتراض در دیوان عدالت و سایر مراجع قضایی نیست. این مصوبه برخلاف اصول ۳۴، ۱۵۶، ۱۵۹ و ۱۷۳ قانون اساسی است و دیوان عدالت اداری می‌تواند با استناد به اصول مزبور و تبصره ۲ ماده ۱۲ قانون دیوان عدالت اداری، مانع اجرای آن شود.

نتیجه‌گیری

به‌طور سنتی در نظریه حقوق اساسی، میان مقررات ساختاری و مقررات مربوط به حق‌ها تمایز وجود دارد و به لحاظ مفهومی به‌عنوان دو امر متضاد تلقی می‌شوند، تا آنجا که این دوگانگی بین حق و ساختار در نظریه و دکترین حقوق اساسی ریشه دوانده است. بر این اساس مقررات مربوط به حق‌ها قدرت حکومت را محدود می‌کند و با منع حکومت از اقدام یا الزام آن به اقدام، از افراد حمایت می‌کند. برعکس، مقررات ساختاری برای حکومت صلاحیت ایجاد می‌کند و به تأسیس ساختارهای مکمل کمک می‌کند. این دوگانگی در بسیاری از قوانین اساسی منعکس شده

است؛ به گونه‌ای که در آنها اصول مربوط به حقوق، در فصلی متمایز از اصولی گنجانده شده که به ساختار و اختیارات قوای سه‌گانه و سایر نهادهای حکومتی اختصاص یافته است. با این حال در خلال مباحث این مقاله و در پاسخ به پرسش اصلی آن، این موضوع تبیین شد که چنین تفکیکی امروزه چندان درست نیست؛ زیرا برخی حق‌ها، درست به دلیل شباهت به مقررات ساختاری قانون اساسی از ویژگی خودتقویت‌کنندگی بهره‌مند بوده و می‌توانند مجموعه‌ای از نیروها و نهادهایی را ایجاد کنند که از یک سو به تضمین و تقویت آن حق‌ها کمک کرده و از سوی دیگر به دلیل صلاحیت‌زا بودن برای کارگزاران حکومتی و نیز فراهم ساختن زمینه ایجاد ساختارهای حامی، درنهایت مشروعیت حکومت را در پی خواهد داشت. این دسته از حق‌ها از طریق اعطای صلاحیت اختیاری و در برخی مواقع با اعطای صلاحیت اجباری باعث تقویت قوه مقننه می‌شوند. اهمیت آنها تا آنجا است که به‌عنوان مبنایی برای قانونگذاری و اعتباربخشی به قوانین محسوب می‌شوند. چراکه قوانینی که دربرگیرنده حق‌هاست، کمتر مورد چالش نهادهای ناظر آن قرار می‌گیرند و همچنین کمتر دستخوش تغییرات و اصلاحات می‌شوند. از طرف دیگر تضمین و فراهم ساختن زمینه بهره‌مندی از حق‌ها، نیازمند ایجاد نهادهای حامی و مکمل در بدنه قوه مجریه بوده که درنتیجه گسترش و تقویت آن قوه را در پی دارد. در قوه قضائیه نیز پشتیبانی از حقوق فردی مستلزم ایجاد ساختارهای متعدد در بدنه این قوه است. ساختارهایی که عوامل تجاوز به حقوق افراد را شناسایی و بزهکاران را محاکمه و مجازات می‌نماید و مجرمین خطرناک را از سطح جامعه جمع‌آوری کند تا مانع تضییع حقوق افراد شود و حقوق افراد را احقاق و قدرت دولت را کنترل نماید. لذا تمایز میان حق و ساختار یک اشتباه رایج نظری است که باید اصلاح شود؛ زیرا برخی حق‌ها مانند مقررات ساختاری می‌توانند با تولید قدرت و نیز ایجاد نهادهای مکمل، انگیزه حمایت از خود را در کارگزاران ایجاد کنند.

سرانجام توجه به ابعاد ساختاری حق‌ها می‌تواند با تشویق قوای سه‌گانه در استناد به آنها جهت افزایش اقتدار و توسعه ساختارهای درونی خود، مقررات مربوط به حق‌ها را درست مانند مقررات ساختاری از صرف حمایت‌های کاغذی به ضمانت اجرای قوی در حمایت از شهروندان تبدیل کند و نقشی بی‌بدیل در تضمین مؤثر خود توسط حکومت داشته باشد. لذا حق‌های ساختاری به دلیل صلاحیت‌زا و ساختار‌ساز بودن، کارکردی شبیه مقررات ساختاری قانون اساسی داشته و می‌توانند حمایت قوای سه‌گانه و سایر نهادهای فرمانروا را به دست آورند، زیرا منفعت هر یک از قوای مزبور و سایر نهادها در توسعه اختیارات و ایجاد نهادها و ساختارهای مکمل نهفته است، از این رو در مقایسه با سایر حق‌ها به حفظ و تضمین خود کمک بیشتری کرده و متقابلاً با توانمندسازی هر چه زیاده‌تر شهروندان مشروعیت بیشتری را برای حکومت به ارمغان خواهند آورد؛ بنابراین اگرچه حق‌های ساختاری درست مانند سایر حق‌ها، برای افراد

امتیازاتی به ارمغان می‌آورند، اما با داشتن جنبه‌های ساختاری به دولت اجازه عمل از طریق برخی نهادها را می‌دهند. توضیح اینکه ضمن داشتن عملکردی مانند حق‌ها، با تخصیص قدرت دیکته می‌کنند کدام ارگان دولتی دارای اختیاری است. حق‌های ساختاری حوزه فعالیت دولت را محدود نمی‌کنند و رویه‌هایی را که نهادهای دولتی باید رعایت کنند، تجویز نمی‌کنند. آنها قدرت دولت را تخصیص داده و مقرر می‌کنند کدام نهادهای دولتی دارای قدرت و واجد صلاحیت هستند. درست مانند مقررات ساختاری قانون اساسی، انگیزه پشت این حق‌ها، توزیع قدرت و کنترل سایر قوای حکومت است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- اکبری، کمال. (۱۳۸۸). نقش احزاب در سیاست پس از انقلاب اسلامی. مجله علوم سیاسی، ۴۷(۳).
- امیرارجمند، اردشیر و مجتبی همتی. (۱۳۸۶). بررسی و تحلیل تضمینات حقوق اقتصادی و اجتماعی بین الملل (حقوق رفاهی) در نظام های حقوقی داخلی. آموزه های حقوق کیفری، ۲۳(۱).
- پروین، خیرالله و امیرحسین مغزالدینی. (۱۳۹۸). نقش دادرسی در تحکیم حقوق بنیادین با تأکید بر آرای دادگاه قانون اساسی. مطالعات حقوق عمومی، ۴۹(۲).
- زیرک زاده، غلامحسین، مترجم. (۱۳۴۱). قرارداد اجتماعی. تهران: انتشارات چهر.
- قاری سیدفاطمی، سید محمد. (۱۳۹۰). حقوق بشر در جهان معاصر: درآمدی بر مباحث نظری: مفاهیم، مبانی، فلورو و منابع. جلد ۲. ویراست سوم. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش.
- قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل. (۱۳۸۳). بایسته های حقوق اساسی، تهران: میزان.
- قنبرلو عبدالله. (۱۳۹۴). تأثیر انتخابات بر جایگاه بین المللی دولت؛ با تأکید بر جمهوری اسلامی. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱۸(۳).
- گرجی ازندریانی، علی اکبر. (۱۳۸۳). مبنا و مفهوم حقوق بنیادین. نشریه حقوق اساسی، ۲(۲).
- معین، محمد. (۱۳۷۱). فرهنگ معین. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- هاشمی، سیدمحمد. (۱۳۸۳). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. جلد ۲. تهران: میزان.

ب) منابع انگلیسی

- Bhagwat, Ashutosh. (2010). *Myth of Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Dawood, Yasmin. (2012). Electoral Fairness and the Law of Democracy: A Structural Rights Approach to Judicial Review. *University of Toronto Law Journal*, 62(4).
- Dawood, Yasmin. (2022). Effective Government and the Two Faces of Constitutionalism. In: *Constitutionalism and a Right to Effective Government?*, eds. Vicki C. Jackson & Yasmin Dawood, 47-59. Cambridge: Cambridge University Press.
- European Court of Human Rights. (1990, March 1). *Jón Kristinsson v. Iceland* (Application no. 12170/86).
- European Court of Human Rights. (2020, January 28). *Ali Rıza and Others v. Turkey* (Applications nos. 30226/10 and 4 others).
- Gey, Steven G. (2009). The Procedural Annihilation of Structural Rights. *Hasting Law Journal*, 6(1).
- Hessick, Andrew & Elizabeth Fisher. (2019). Structural Rights and Incorporation. *Alabama Law Review*, 71(1).
- Leloup, Mathieu. (2020). The Concept of Structural Human Rights in the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review*, 20(3).
- Manko, Rafal. (2023). ECJ case law on judicial independence; a Chronological overview. European Parliament research services.
- Nunes, Radrigo M. (2011). Ideational Origins of Progressive Judicial Activism; the Colombian Constitutional Court and the Right to Health. *Latin American Politics and Society*, 52(3).

- Post, Robert. (2011). Participatory Democracy and Free Speech. *Virginia Law Review*, 97(3).
- Shapiro, Ian. (2009). *The State of Democratic Theory*. Princeton University Press.
- Varol, Ozan O. (2017). Structural Rights. *Georgetown Law Journal*, (105).
- Wenar, Leif & Rowan Cruft. (2025). Rights. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/rights/>